

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

“Особливості застосування прийомів самомасажу у логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення”

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Діана ОВЧАРУК

Керівник:

Олена МІЛЕВСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:

Оксана ДМІТРІЄВА,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ САМОМАСАЖУ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ.....	8
1.1 Поняття логопедичного масажу і самомасажу	8
1.2. Огляд мовленнєвих порушень, показанням до яких є самомасаж	16
1.3. Характеристика прийомів самомасажу	20
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПОКАЗАНЬ ДО ЗАСТОСУВАННЯ САМОМАСАЖУ З ДОШКІЛЬНИКАМИ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ.....	29
2.1. Обґрунтування методики констатувального дослідження.....	29
2.2. Аналіз результатів констатувального експерименту	36
Висновки до розділу 2	53
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІЙ РЕКОМЕНТАЦІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ САМОМАСАЖУ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	55
3.1. Розроблення методики формувального дослідження.....	55
3.2. Апробація і аналіз отриманих результатів	73
Висновки до 3 розділу.....	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84
ДОДАТКИ	9292

ВСТУП

Актуальність. В даний час використання здоров'язберігаючих технологій у діяльності вчителя-логопеда стають перспективним засобом корекційно-розвивальної роботи з дітьми, що мають порушення мовлення. Не втрачає актуальності пошук ефективних засобів і методів роботи з дітьми, спрямованих на досягнення як позитивних результатів у процесі корекції мовленнєвих порушень, так і таких, що мають оздоровлюючу дію на організм дитини в цілому.

Однією з таких технологій є логопедичний масаж, який інтегрує в собі корекційний та здоров'язберігаючий аспекти, оскільки має вагомий вплив на психоемоційний стан дитини. Як один із методів корекційно-педагогічного впливу за наявності тяжких мовленнєвих порушень масаж використовується в логопедичній практиці досить давно. І, хоча прийоми диференційованого масажу розроблені відносно недавно, ні у кого зі спеціалістів не викликає сумнівів ефективність означеної технології.

Проблему логомасажу досліджували вітчизняні і закордонні науковці. Предметом уваги науковців були організаційні аспекти логопедичного масажу (праці Н. Гаврилової, В. Григоринка, Н. Заковоротної, Ю. Козубенка, О. Потапенка, Т. Field, І. Яковенко) обґрунтування методики логомасажу у разі різних форм мовленнєвих порушень (праці О. Мартинюк, Н. Мельник, Ю. Рібцун, О. Ткач, М. Фіцич), питання розроблення масажного інструментарію – логопедичних зондів, зондозамінників, міотренажерів, апаратних міостимуляторів та ін. (Н. Заковоротна, Ю. Рібцун, Н. Пиляєва, Н. Мельник), вивчення ефективності застосування цієї технології (праці Н. Гаврилової, В. Кондратенко, О. Панченка, О. Ткач), особливості проведення масажу за допомогою додаткових, здебільшого підручних засобів – зубних щіток, сенсорних м'ячиків, ложок, олівців, горіхів тощо (Н. Заковоротна, Ю. Рібцун, С. Притиковська).

Так, питання ефективності логопедичного масажу як засобу корекції артикуляційної моторики є об'єктом досліджень багатьох науковців: О. Потапенко, О. Мартинюк, Н. Мельник, Н. Гаврилової, В. Григоринка, Н. Заковоротної, Ю. Козубенка, І. Яковенко, Т. Field, та інших.

Науковці О. Потапенко, О. Мартинюк, Н. Мельник зазначають, що логопедичний масаж має комплексну дію та спрямований на стимуляцію кінестетичних відчуттів м'язів для активізації мовлення; розвитку міжпівкульних зв'язків; релаксації; нормалізації м'язового тону м'язів та емоційної сфери дітей. Найдетальніше описанні сутність і методика логопедичного масажу для нормалізації тону мовленнєвих м'язів при дизартріях, заїканні, ринолаліях (О. Ткач, Ю. Рібцун, О. Архіпова та ін.); для вироблення артикуляційних позицій на етапі формування артикуляційної моторики, (Н. Гаврилова, Н. Пиляєва та ін).

Ю. Рібцун, Н. Заковоротна, Н. Мельник наголошують, що не менш важливим є масаж пальців та долоней рук, зокрема у самостійному виконанні дітьми. Дослідники доводять, що тактильні відчуття відіграють велику роль у розвитку мовлення, тому що несуть у рухову частину мовного центру мозку додаткову енергію, яка сприяє формуванню мовлення. Дослідженням взаємозв'язку пальцевого праксису та мовленнєвого розвитку на функції вищої нервової діяльності займалися багато вчених, якими було доведено, що є пряма залежність між рівнем розвитку тонких рухів пальців рук та розвитком мовлення [9; 18; 29].

В процесі корекції мовленнєвих порушень активно застосовують вправи на розвиток пальцевої та артикуляційної моторики задля стимулювання мовленнєвого розвитку дитини, зміцнення артикуляційних рухів, підготовки руки до письма, покращення працездатності кори головного мозку і розвитку психічних процесів.

Теоретичні аспекти та методичні особливості використання логопедичного самомасажу в практиці роботи з дітьми з різними мовленнєвими порушеннями розглядалися в роботах Н. Гаврилової, О. Ткач,

О. Ласточкиної, О. Потапенко, О. Мастюкової, Н. Мельник, О. Приходько, О. Османової та ін.

Різновидом логопедичного масажу є самомасаж, який виконує сам пацієнт. Самомасаж є гарним засобом розвитку артикуляційного апарату та дрібної моторики дітей, як дошкільного, так і шкільного віку.

Самомасаж проводиться з метою поліпшення координації довільних рухів, зниження надмірної напруги, відновлення тонусу ослаблених м'язів та їх нормалізація, а також стимуляції кінестетичних відчуттів цих м'язів.

Перевага цього виду логопедичного масажу полягає у тому, що самомасаж може бути застосований багаторазово протягом дня, його можна включити в різні режимні моменти в умовах закладу освіти та навіть в домашніх умовах. Водночас, самомасаж може бути складовим елементом логопедичного заняття, при цьому його прийоми можуть передувати або завершувати артикуляційну гімнастику.

Аналіз науково-методичних джерел з теми дослідження показав, що найчастіше у практиці логопедичної, реабілітаційної роботи застосовуються такі види масажу як європейський класичний, точковий масаж. Менше уваги приділяється прийомам самомасажу. Відповідно, дослідження особливостей його використання є важливим та актуальним для логопедичної діяльності.

Ураховуючи ступінь практичного застосування прийомів логопедичного самомасажу та недостають висвітлене методичне забезпечення цієї технології логокорекційного впливу, тема дослідження *«Особливості застосування прийомів самомасажу у логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення»* є актуальною.

Мета дослідження: дослідити особливості застосування прийомів самомасажу в логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення та розробити відповідні методичні рекомендації.

Завдання :

1. Здійснити науково-теоретичний аналіз проблеми самомасажу в логопедичній практиці; визначити його місце в системі логокорекційних

технологій; охарактеризувати мовленнєві, психомоторні функції, недоліки яких можуть бути додатково скориговані прийомами самомасажу.

2. Охарактеризувати мовленнєві порушення та окремі симптоми, які є показаннями до застосування логопедичного самомасажу.

3. Експериментально дослідити необхідність використання прийомів самомасажу в логопедичній роботі з дошкільниками.

4. Розробити методичні рекомендації щодо використання прийомів самомасажу в логопедичній практиці з дітьми дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: самомасаж як складова логопедичної роботи.

Предмет дослідження: особливості застосування та методичні рекомендації з використання самомасажу в логопедичній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення.

Для досягнення поставленої мети та завдань кваліфікаційної роботи було використано комплекс методів:

- *теоретичні:* аналіз, узагальнення, систематизація ідей з наукової літератури з метою розкриття базових понять дослідження, визначення особливостей використання прийомів самомасажу в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку;

емпіричні: діагностичні; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний);

математико-статистичні: кількісний та якісний аналіз емпіричних даних.

Теоретичне значення дослідження: уточнено поняття „логопедичний самомасаж”, ситематизовано прийоми самомасажу та обгрунтовано доцільність їх використання з метою логопедичного впливу; проаналізовано допоміжні засоби (інвентар) та описано їхню доцільність у проведенні самомасажу дошкльниками; визначено особливості затосування використання прийомів самомасажу в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку відповідно до наявних у них мовленнєвих порушень.

Практичне значення одержаних результатів: досліджено показання до застосування прийомів самомасажу співвідносно з виявленими у дошкільників особливостей прояву мовленнєвих порушень; розроблено комплекси прийомів самомасажу та сформульовано методичні рекомендації до застосування самомасажу в логопедичній роботі. Результати дослідження можуть бути використані під час підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 016.01 Спеціальна освіта. Логопедія в рамках вивчення ОК „Логомасаж”; вчителями-логопедами, вихователями дошкільних закладів та батьками дошкільників з порушеннями мовлення.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі приватної школи «Прана» (м. Дніпро) та ЗДО № 21 «Золота рибка» м. Кам'янець-Подільський. Дослідженням було охоплено 20 дітей старшого дошкільного віку, з них 10 дітей з типовим мовленнєвим розвитком, та 10 дітей із порушеннями мовлення.

Апробація результатів дослідження відбувалась на звітних науково-практичних конференціях студентів, магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2022, 2023 рр.), IX International scientific and practical conference міжнародної науково-практичної конференції на тему «Modern problems of science, education and society» (6-8 november, Kyiv, Ukraine. 2023).

Результати дослідження відображені в 1 публікації

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (62 найменування). Робота містить додатки на 16 сторінках, 48 таблиць, 10 рисунків. Основний зміст роботи викладено на 81 сторінці. Загальний обсяг магістерської роботи складає 106 сторінок.

ВИСНОВКИ

Дослідження науково-теоретичного обґрунтування проблеми самомасажу в логопедії дало змогу зробити такі висновки:

1. Логопедичний масаж – це спеціальна масажна техніка, що використовується для поліпшення мовленнєвих навичок дітей із порушеннями мовлення. Його мета - стимулювати роботу різних груп м'язів, необхідних для правильної вимови та формування артикуляції. Масаж виконує логопед або кваліфікований масажист, який спеціалізується на мовленнєвих порушеннях. Логопедичний масаж є оптимальним рішенням для дітей із різними порушеннями мовлення.

Самомасаж - це вид логопедичного масажу, який можна виконувати самостійно. Він дає змогу самостійно пропрацьовувати м'язи обличчя та губ і спрямований на покращення стану мовленнєвого апарату. Основна мета самомасажу - стимулювання роботи м'язів, зняття напруження та поліпшення контролю над органами мовлення. Самомасаж може допомогти поліпшити вимовну сторону мовлення і зменшити мовленнєві труднощі в найрізноманітніших ситуаціях.

Фахівці рекомендують самомасаж за таких мовленнєвих порушень: дизартрія (порушення м'язового тону), заїкання, ринолалія, загальний недорозвиток мовлення, затримка мовленнєвого розвитку.

2. Результати констатувального дослідження, спрямованого на визначення вихідного рівня мовленнєвого розвитку дошкільнят із вадами мовлення на початку корекційної роботи та рівня мовленнєвого розвитку дошкільнят із нормативним типом розвитку, засвідчили, що у дітей з мовленнєвими порушеннями є значні труднощі пальцевого праксису – 30% високого рівня виконання завдань, мимічної моторики – 35,7% дітей виконали все вірно, динамічної та статичної артикуляції – 30% та 25% дітей виконали з першої спроби, дещо менші труднощі в графомоторних завданнях – 25% дітей виконали з першої спроби, але 60% після першої допомоги. У дітей із

нормотиповим розвитком значно кращі показники. Високий рівень виконання завдань варіюється в кожній із спроб від 45% до 71%, проте простежують певні труднощі особливо у стані розвитку артикуляційної моторики. В ході обстеження було виявлено, що ні один з учасників з порушеннями мовлення не досяг високого рівня виконання завдань за зоровим зразком. Усі діти з порушеннями мовлення змогли впоратися зі завданнями після однієї допомоги (2 бали), хоча деяким і потребувало кілька допомог (1 бал) для досягнення успішного виконання завдань. Під час порівняння результатів дослідження ЕГ та КГ ми встановили, що діти з порушеннями мовлення потребують систематизованого тренування та підтримки для покращення рівня артикуляційної моторики та кінестетичного праксису, також додатковотренувальних вправ для м'язової моторики та графо-моторних навиків, а діти із КГ враховуючи переважно високий рівень виконання завдань також потребують тренувальної підтримки для покращення мовленнєвих процесів та розвитку кінестетичного праксису, графомоторних функцій.

Задля досягнення поставлених завдань, нами була розроблена комплексна методика самомасажу. Методологія нашої розробки включала в себе самомасаж з використанням різних прийомів та засобів починаючи від легких поглажувань долонями пальців закінчуючи самомасажуванням з використанням природних матеріалів, олівців тощо. Також до методичних засобів ми включили нейрогімнастику в поєднанні з самомасажом та артикуляційну гімнастику задля досягнення ще більшого результату від поєднання нормалізації тону м'язів та міжпівкульної взаємодії, підвищення працездатності органів артикуляції.

Враховуючи результати опитування логопедів, що свідчить про те, що більшість методик самомасажу для занять вони черпають із інтернет ресурсів, дана методика буде корисною та потрібною, адже лаконічно побудована та ключає найефективніші методи самомасажу з різними засобами та прийомами

Не можна опустити також той факт, що засобом самомасажу в комплексі нашої методики ми змогли отримати такі результати, як емоційнопсихологічне налаштування та підвищення рівня утримання уваги, покращення працездатності на заняттях, приглушення непосидючості дітей та небажання до виконання запропонованих завдань. Це сильною мірою допомогло в загальній корекції мовлення дітей, адже можна було пропрацювати на заняттях більше сфер наявних труднощів, проводити заняття в радість та задоволення спеціалісту та дитині.

Після проведення роботи з дітьми на етапі формувального дослідження було виявлено підвищення показників, як у дітей з порушеннями мовлення, так і у дітей з типовим мовленнєвим розвитком. В ЕГ при обстеженні кінестетичного праксису на етапі формувального дослідження було виявлено підвищення рівня висого виконання дітьми завдань на 50%, високий рівень підвищився також і в артикуляційній моториці на 57% - статичних позиціях та 34% - в динамічних позиціях. При обстеженні мимічної моторики виявлено зростання на високого рівня на 22,8% , а високий рівень виконання графомоторних завдань зріс від 25% до 72,5%. В КГ показники також показали ріст всіх досліджуваних процесів: виконання вправ на високому рівні на 24% - пальцевого праксису, на 5% - графомоторних навичок, на 33,5% мимічних можливостей, на 35% статичних артикуляційних позицій та на 18,5% динамічних позицій.

Таким чином, дані показники свідчать про результативність включення методики самомасажу в корекційну роботу по подоланню мовленнєвих порушень, та підняття рівня ефективності корекційних методик. Також важливо відмінити, що для дітей з типовим розвитком мовлення, самомасаж буде корисним для розвитку пальцевої та артикуляційної моторики, що підвищить рівень чіткості мовлення та готовності руки до письма.

Отже, логопедичний масаж та самомасаж є важливим та його включення в логопедичну роботу з дітьми з порушенням мовлення дозволить покращити та підвищити та прискорити бажані результати в корекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросова В. М. Використання інноваційних технологій в роботі з дітьми-логопатами старшого дошкільного віку для корекції вад звуковимови. *Розкажіть онуку*. 2004. № 10–1. С.14–16.
2. Богдан Т. М. Вплив пальчикової гімнастики на всебічний розвиток дітей дошкільного віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 135. С. 66.
3. Богуш А. Мовленнєво-ва діяльність дошкільників : мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Київ : «Слово», 2005. 720 с.
4. Гаврилова Н. С. Логопедичний масаж, як засіб корекції порушень артикуляційної моторики у дітей. *Ministry of Education and Science of Ukraine National Pedagogical Drahomanov University Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University*. 2015. С. 42.
5. Галущенко В.І. Особливості формування просодичного компонента мовлення у дітей зі стертою дизартрією: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.03. 2012. 247с.
6. Григоренко В. Використання логопедичного масажу у корекції дизартрії. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія*. 5-те вид. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 162.
7. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / Богуш А. М., Амацьєва О. П., Байєр О. М. та ін. ; наук. кер.: д. пед. н., Крутій К. Л. Запоріжжя : ТОВ „ЛПС” ЛТД, 2011. 188 с. (Програми).
8. Дудкевич Т. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : «Центр учб. літ.», 2012. 424 с.
9. Заковоротна Н.О. Су-джок терапія в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації матеріали VIII Всеукраїнської заочної науковопрактичної конференції (15 лютого 2019 року, м. Суми)*. Суми, 2019. С. 67–71.

10. Іваніцька Т. Світ "пільчикових" ігор : метод. посіб. з розвитку дріб. моторики у дітей дошк. віку". 10 с.
11. Козубенко Ю.Л. Масаж : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я. М., 2017. 101с.
12. . Кондратенко В., Панченко О. Використання масажу в логопедичній роботі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2011. № 17. 102–105 с.
13. Корольчук А.П. Масаж загальний і самомасаж: навчально-методичний посібник для студентів факультету фізичного виховання і спорту. Вінниця 2018. 124 с.
14. Логопедичний масаж при тяжких порушеннях мовлення: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта. Логопедія / Укл. : О. В. Ласточкина. Суми: ФОП Цьома С.П., 2022. 128 с.
15. Ленів З.П. До проблеми застосування сучасних технологій корекції мовлення дошкільників із заїканням засобами арттерапії. *Дефектологія*, 2008. с. 124-127. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25942/Leniv.pdf?sequence=1> (дата звернення 25.01.2023)
16. Логопсихологія: навч. посіб. / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак ; за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
17. Мартинюк О. Л. Використання логопедичного масажу в корекції артикуляційних розладів. Хмельницький: Методичний посібник, 2014. 30 с.
18. Мельник Н. Ю., Потапенко О. Використання нетрадиційних методів масажу та самомасажу у логопедичній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2018. Вип. 36. С. 84–88.

19. Нагорна О.Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник. Рівне, 2012. 100 с.
20. Пасєвіна О. А. Можливості інклюзивного навчання дітей з розладами аутистичного спектру. *Молодий вчений*. 2013. № 2 (02). С.24–26.
21. Спосіб відновлення вимовної функції у дошкільнят з порушеннями фонетико-фонематичної сторони мовлення / Рібцун Ю. В. № u200908240; заявл. 04.08.2009; опубл. 25.09.2009, Бюл. № 18.
22. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. 268 с.
23. Потапенко О., Галета З. Використання логопедичний масажу в системі корекційної роботи логопеда. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2016. Вип. 32. С. 77.
24. Потапенко О. Історія логопедичного масажу в системі корекційної роботи логопеда. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 23. С. 201.
25. Потапенко О. Логопедичний масаж в системі корекційної роботи логопеда. *Логопедія*. 2013. № 3. С. 66.
26. Потапенко О. Удосконалення мовлення дітей засобами логопедичного самомасажу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2015. Вип. 30. С. 144.
27. Притиковська С.Д. Використання кінезотерапії у логопедичній практиці. Актуальні проблеми корекційної освіти / за ред В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип.5. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. С. 238–251
28. Ревуцька О. В. Інноваційні технології в навчанні осіб з особливими потребами. *Управління в освіті : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції*, 14–16 квітня 2011 року. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 265–267.

29. Рібцун Ю. Види логопедичного масажу в роботі з дітьми із порушеннями мовленнєвого розвитку. *Збірник наукових праць*. : навч. посіб. 2013. С. 372.

30. Рібцун Ю. В. Граємо – мову вивчаємо. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2012. 64 с.

31. Рібцун Ю. В. Дитина із порушенням мовленнєвого розвитку. *Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. у 9 кн. / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. К. : ТОВ ВПЦ «Літопис-ХХ».* 2010. Книга 9. 36 с. (Серія «Інклюзивна освіта»)

32. Рібцун Ю. В. Інноваційний підхід до організації та проведення артикуляційної гімнастики в логопедичній групі. *Дошкільна освіта*. 2011. № 3 (33). С. 31–43.

33. Рібцун Ю. В. Особливості артикуляційної моторики у дітей п'ятого року життя із ФФНМ. *Педагогіка здоров'я: зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф.*, 7 квітня 2011 р. / за заг. ред. проф. О. М. Микитюка. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. С. 326–331.

34. Рібцун Ю. В. Особливості фонематичної складової мовлення дітей середнього дошкільного віку із ФФНМ. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. № 18. С. 208–212.

35. Рібцун Ю. В. Ігри для ротика : вправи на розвиток мовленнєвого дихання. *Дошкільне виховання*. 2007. № 4. С. 28–29.

36. Рібцун Ю. В. Ігри з кольором як засіб корекції ФФНМ у дітей середнього дошкільного віку. *Дефектологія*. 2008. № 4. С. 13–17.

37. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. К. : Освіта України, 2011. 292 с.

38. Рібцун Ю. В. Корекційно-розвивальна програма як базис роботи вчителя-логопеда. *Управління в освіті : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-*

практ. конф., 14–16 квітня 2011 р., м. Львів / відп. ред. Л. Д. Казименко. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. С. 267–268.

39. Савінова Н. В. Інноватика в логопедії. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (36), Issue: 74, 2015. С.51–55.

40. Савінова Н. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в вій діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2005. 248 с.

41. Синьов В. М. Основи дефектології: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 1994. 143 с.

42. Стецюк І. Метод наочного моделювання в роботі з дітьми із ЗНМ. *Логопед.* 2012. № 3. С. 13–23.

43. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. школа, 1978. 264 с.

44. Сучасна логопедія: інноваційні технології. : Зб. тез доп. Всеукр. науково-практ. конф. Миколаїв : (за ред. Савін. Н. В.), 2021. 214 с.

45. Тарасун В. В. Морфофункціональна готовність дітей з особливостями у розвитку до шкільного навчання: діагностика і формування : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 299 с.

46. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам. Київ : Літера ЛТД. 2006. 128 с.

47. Ткач О.М. Використання масажу для подолання дизартричних порушень. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. Г. Огієнка; гол. ред. П. С. Каньоса. Вип. 14. Кам'янець-Подільський : КПНУ 2013. С. 368–372.

48. Федорович Л. О. Формування правильної вимови молодшого шкільного віку. Кременчук : Християнська Зоря, 2007. 346 с.

49. Хрестоматія з логопедії : навч. посібник / укл. : М. К. Шеремет, І. В. Мартиненко. Київ : КНТ, 2006. 360 с.

50. Черніченко Л.А. Досвід інноваційної діяльності логопедів дошкільних навчальних закладів в умовах інклюзивної освіти. *Наукові записки державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* 2017.

Вип. 156. С. 239-243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2017_156_48_C.239-243.(дата звернення 16.01.2023)

51. Чурпій І. К., Фіщич М. В. Логопедичний масаж у дітей із особливими потребами. *Art of Medicine*. 2018. С. 98-101.

52. Шеремет М., Боряк О. Неврологічні основи логопедії : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С.П., 2016. 252 с.

53. Шеремет М. К. Логопедія. Підручник, третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М. К. Шеремет. Київ : Слово, 2014. 672 с.

54. Яковенко І., Чорна В. Особливості проведення логопедичного масажу для дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2020. С. 114.

55. Acoustic and Perceptual Consequences of Speech Cues for Children With Dysarthria / Erika S. Levy, Younghwa M. Chang, Joséphine A. Ancelle, Megan J. McAuliffe. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. URL: https://pubs.asha.org/doi/full/10.1044/2017_JSLHR-S-16-0274. (дата звернення 20.01.2023)

56. Cortisol decreases and serotonin and dopamine increase following massage therapy / T. Field et al. *International Journal of Neuroscience*. 2005. Vol. 115, no. 10. P. 1397–1413. URL: https://doi.org/10.1080/0020_7450590956459 (дата звернення 18.01.2023)

57. Day K. A. Mental Handicap and Community care. *British Journal of Hospital medicine*. 1988. V. 40, 24.

58. Kristen M. Allison. Data-Driven Classification of Dysarthria Profiles in Children With Cerebral Palsy. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2018. URL: https://pubs.asha.org/doi/abs/10.1044/2018_JSLHR-S-17-0356. (дата звернення 22.01.2023)

59. Field T. Pediatric Massage Therapy Research: A Narrative Review. *Children*. 2019. Vol. 6, no. 78. P. 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/344522342_Pediatric_Massage_Therapy_Research_A_Narrative_Review (date of access: 17.04.2019).

60. Speech therapy massage for children - Van Capado. *Van Capado*. URL: <https://padovan.ca/speech-therapy-massage-for-children/> (date of access: 23.11.2023).

61. Von Stülpnagel C., Reilich P., Straube A. *and others*. (2009). Myofascial trigger points in children with tension-type headache: a new diagnostic and therapeutic option. *Child Neurol.* 24 (4): 406–9. URL : <https://epub.ub.uni-muenchen.de/15612/>

62. Procianoy R., Mendes E., Silveira R. (2010). Massage therapy improves neurodevelopment outcome at two years corrected age for very low birth weight infants. *Early Human Development.* 86 (1): 7–11. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378378209002667?via%3Dihub>